

تحلیل دروس تاریخ اسلام مقطع کارشناسی از نظر توجه به مفاهیم حقوق شهروندی بر اساس تکنیک آنتروپی شانون

رضا جعفری هرنندی،¹ سجاد نادری پور²

چکیده

تحقیق حاضر با هدف تحلیل محتوای دروس عمومی تاریخ اسلامی مقطع کارشناسی از نظر توجه به مفاهیم حقوق شهروندی با استفاده از روش آنتروپی شانون انجام شده است. جامعه پژوهشی شامل کتاب‌های تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، تاریخ تحلیلی صدر اسلام و تاریخ امامت بوده است. با توجه به ماهیت پژوهش و محدودیت جامعه از نمونه‌گیری صرف‌نظر و کل جامعه برای نمونه انتخاب شده است. ابزار اندازه‌گیری، چک‌لیست محقق‌ساخته مشتمل بر نه مؤلفه از اصلی‌ترین مؤلفه‌های حقوق شهروندی است که روایی آن با استفاده از داوری تخصصی، تأیید و پایایی آن با روش اسکات 0/97 محاسبه شده است. بر اساس یافته‌های پژوهش، کتاب‌های تاریخ و تمدن اسلامی 689 مرتبه به مؤلفه‌های حقوق شهروندی توجه کرده‌اند و ضریب اهمیت آن در مؤلفه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، دینی، امنیتی، قضایی، سازمانی و علمی به ترتیب 0/113، 0/099، 0/123، 0/124، 0/126، 0/123، 0/123، 0/102، 0/093 و 0/098 بوده است. ضریب اهمیت در دروس تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، تاریخ تحلیلی صدر اسلام و تاریخ امامت به ترتیب 0/332، 0/341 و 0/327 به دست آمده است. پیشنهاد می‌شود مفاهیم حقوق شهروندی به کتاب‌های درسی بیشتر راه یابد. واژگان کلیدی: حقوق شهروندی، دروس عمومی دانشگاه، تاریخ اسلام، تحلیل محتوا، آنتروپی شانون.

1. دانشیار دانشگاه قم / rjafarih@gmail.com

2. کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی / naderipoor@ut.ac.ir (نویسنده مسئول)

1. مقدمه

حقوق شهروندی از موضوعات اساسی مرتبط با کیفیت زندگی اجتماعی انسان‌ها در عصر مدرن است. تحولات تاریخی و نوسان‌های زندگی اجتماعی بشر و روابط افراد با دولت‌ها و دولتمردان به نقطه‌ای انجامید که ضرورت وجود قواعدی برای تعیین استانداردهای قابل قبول برای تأمین شرایط مناسب در روابط اجتماعی و روابط دولت و طبقه حاکم با شهروندان احساس شد. ویژگی‌های خاص زندگی نوین، همراه با پیچیدگی‌های آن ایجاب می‌کرد اصول پیشرفته‌ای به طور جامع و کامل، پاسخ‌گوی نیاز بشر در این عرصه و حمایتگر افراد جامعه در طبقه حاکم باشد. حقوق شهروندی پس از اعلامیه استقلال آمریکا و اعلامیه حقوق بشر و شهروندی فرانسه به طور جدی و منسجم مطرح شد و اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز آن را کامل کرد. در اهمیت حقوق شهروندی همین بس که امروزه از مهم‌ترین موضوعات حقوق اساسی هر کشوری به شمار می‌رود (احمدپور، 1387: 2).

در فرهنگ اسلامی نیز از ابتدای تشکیل حکومت، حقوق شهروندان جامعه مورد توجه بوده است. وجود آیات و روایات بسیار در این زمینه و توجه پیشوایان دینی به تنظیم روابط اجتماعی پیروان، همگی بر اهمیت این موضوع در دین مبین اسلام دلالت دارد. امیرالمؤمنین F7 G در نامه 13 نهج‌البلاغه که در سال 38 هجری، با منصوب کردن مالک اشتر به فرمانداری مصر همراه شده است، با رویکردی ممتاز، روش صحیح برخورد با مردم را تبیین می‌کند: مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار ده و با همه دوست و مهربان باش. مبادا هرگز چونان حیوان شکاری باشی که خوردن آنان را غنیمت دانی، زیرا مردم دو دسته‌اند، دسته‌ای برادر دینی تو و دسته دیگر همانند تو در آفرینش‌اند. همین طرز تلقی، دال بر تساوی مردمان در نگاه حضرت است و تساوی چه در مقیاس حق و چه در مقیاس تکلیف، جوهره اصلی حقوق شهروندی را تشکیل می‌دهد. ایشان همچنین در نامه 13 نهج‌البلاغه، مالک را این‌گونه هشدار می‌دهند: مبادا هرگز در آنچه با مردم مساوی هستی امتیازی بخواهی! باد غرورت، جوش خشم، تجاوز دست و تندی زبانت را در اختیار گیر و با پرهیز از شتاب‌زدگی و فروبردن خشم، خود را آرامش ده تا خشم فرو نشیند و اختیار نفس در دست تو باشد (عباسی و همکاران، 1395: 8).

در میان حقوق ابتدایی انسان که در قالب حقوق بشر و حقوق شهروندی متجلی شده است، یکی

هم حق بر آموزش و پرورش است. حق آموزش و پرورش را می‌توان از طبیعی‌ترین و اساسی‌ترین حق افراد بشر انگاشت که پایه و مبنای برخورداری سایر حقوق و آزادی‌های اساسی بشر است و تمام افراد بشر به گونه‌ای مساوی و بدون تبعیض از نظر جنس، رنگ، نژاد، ملیت، مذهب، دین و غیره از این حق برخوردارند (سلامتی و همکاران، 1394: 2).

در اسناد بین‌المللی، حق آموزش یکی از حقوق توانمندساز و کلیدی است؛ یعنی کلید استفاده از حقوق دیگر است و به افراد کمک می‌کند تا مسئولیت زندگی خود را بر عهده گیرند. حقوق توانمندساز، مشارکت در زندگی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را تسهیل می‌سازد؛ به همین دلیل، پیش‌شرط اجرای دیگر حقوق بشر به شمار می‌رود. اعمال برخی حقوق مدنی و سیاسی همچون آزادی اطلاعات، آزادی بیان، آزادی انجمن‌ها و اجتماعات، حق رأی‌دادن و انتخاب‌شدن به کمترین سطح از آموزش نیاز دارد. همچنین آموزش، تحقق حقوق اقتصادی و اجتماعی را ارتقا می‌دهد. افراد باسواد بهتر می‌توانند در زندگی اقتصادی و اجتماعی مشارکت کرده، از فرصت‌های پیش‌رو به گونه‌ی مناسبی استفاده کنند (انصاری، 1392: 3).

رواج مفاهیم حقوق شهروندی در ایران سابقه‌ای طولانی دارد. در کتابچه‌ای که در سال 1878 در کاوش‌های باستان‌شناسی در گوشه‌ای از بابل به دست آمده است، از زبان کوروش می‌خوانیم که چگونه پس از چیرگی بر شهرها با مردم آن سامان با انسانیت رفتار شده است. نظام شاهانه کوروش نه با بی‌عدالتی، نه با ظلم و ستم و نه با نظام برده‌داری و خریدوفروش انسان‌ها سازگار بود، زیرا کیش زرتشت هیچ‌گونه سازگاری با این موارد نداشت. در این کیش، فرد بدون حقوق معنی نداشت. با پیداشدن سی هزار لوح در تخت جمشید و خواندن آن‌ها معلوم شد همه کارگران، زنان و غیره که در گارگاه‌ها مشغول کار بودند، مزد می‌گرفتند (حسینی فرد و همکاران، 1391: 10).

پس از دوران هخامنشیان، مردم‌سالاری یونانی که در آثار افلاطون (جمهوری) و ارسطو (سیاست) تبلور یافته و در قالب تقسیم‌بندی رژیم‌های سیاسی بیان شده بود، با تجربه عملی که در دولت شهر آتن یافت، ابتدا در حکومت سلوکیان در قالب مجلس سنا و سپس در حکومت اشکانی در لباس مجلس قدرتمند مهستان، تجلی یافت؛ به شکلی که حتی اختیار عزل شاه نیز با مجلس بزرگان اشکانی بود (نوریخس، 1390: 7).

در قرون متأخر نیز دوران قاجاریه نقطه عطف گسترش مفاهیم حقوق شهروندی شناخته می‌شود.

در این دوران، گسترش مفاهیم حقوق شهروندی، رنگ و بوی ملی‌گرایانه داشت. در اواخر دوران قاجاریه و با شکل‌گیری و گسترش نهضت مشروطیت، مفاهیم حقوق شهروندی در ایران وارد مسیر تازه‌ای شد. فرد صاحب حقوق جذابیت یافت و قانون در مرکز توجه قرار گرفت. متفکران قاجار در بُعد فلسفی، با ارج نهادن به کرامت انسانی، اختیار و آزادی انسانی تا حدودی به درکی از انسان مدرن مستقل نزدیک شدند و با تصویری هرچند ابتدایی از انسان مدرن، پایه‌ای فلسفی برای حقوق شهروندی در دوره مشروطه فراهم ساختند (فصیحی، 1389: 6). آثاری همچون «رساله یک کلمه»، «تنبه الامه و تنزیه المله» و «تذکره الغافل» از جمله آثار فلسفی این دوران هستند که هر یک کوشیده‌اند از نگاه خود مبنای حقوقی - فلسفی حقوق شهروندی را پی‌ریزی کنند.

با روی کار آمدن پهلوی اول، رضاشاه به سرعت در مسیر مخالفت با آرمان‌های مشروطیت از جمله حق تعیین سرنوشت و اصولی همچون آزادی عقیده، آزادی بیان، تساوی در مقابل قانون، مصونیت جان و مال و مسکن و شغل از تعرض، و حق دادخواهی برآمد. در این دوران تنها نمادها و ظواهری از انقلاب مشروطه و حق شهروندی باقی مانده بود.

می‌توان مدعی شد «در دوران پهلوی اول اگرچه قانون اساسی و نهادهای دموکراتیک باقی ماندند و در ظاهر انتخابات برگزار می‌شد، ولی به‌واقع تمام آن‌ها صوری بوده و انتخابات فرمایشی، خودکامگی رضاشاهی را در 21 آذر 1304 در ایران نهادینه کرد. تداوم حکومت خودکامه نیز با دست‌کاری در انتخابات مجالس ششم تا سیزدهم امکان‌پذیر شد». این شرایط در دوران پهلوی دوم نیز با وجود فرازونشیب‌هایش همچنان باقی ماند. مجالس به صورت مرتب تشکیل می‌شدند اما نمایندگانش را نه ملت که در واقع شاه انتخاب می‌کرد. احزاب سیاسی وجود داشتند اما نام، رهبران و اهداف‌شان را نه مردم بلکه شاه تعیین می‌کرد. آزادی بیان با سیاست مشت آهنین پاسخ داده می‌شد و زندان پیش روی کسانی بود که خواهان حقوق شهروندی خود در معنای واقعی کلمه بودند. به این ترتیب می‌توان گفت در سال‌های پس از مشروطه تنها سیاهه‌ای از حقوق شهروندی روی کاغذ باقی مانده بود (نیری، 1395).

در ایران پس از انقلاب اسلامی نیز حقوق شهروندی همواره یکی از دغدغه‌های حکمرانان بوده است، چنانچه تاکنون قوانین گوناگونی توسط مراجع مختلف صاحب صلاحیت در این حوزه به تصویب رسیده و ابلاغ شده است. در نخستین تجربه، پس از بروز نارسایی‌هایی در امر گزینش و

تجسس در زندگی خصوصی مردم که منجر به ایجاد نارضایتی عمومی در سطح جامعه شد، امام خمینی (ره) در پانزدهم دی ماه سال 1361 طی فرمانی حکم به انحلال هیئت‌های گزینش داده و تجسس در زندگی مردم را ممنوع اعلام کردند (موسوی الخمینی (ره)، 1389).

پس از آن نیز قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی¹، ضرورت احترام به آزادی‌های مشروع، حقوق شهروندی و رعایت اصول و ارزش‌های اسلامی در برخورد با مراجعان، متهمان و محکومان²، منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران³، قانون جرم سیاسی⁴ و قانون نحوه فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی⁵ توسط مراجع ذیصلاح به منظور صیانت از حقوق شهروندان در ابعاد گوناگون سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و غیره به تصویب رسید.

در آخرین مورد با هدف استیفا و ارتقای حقوق شهروندی و به منظور تدوین «برنامه و خط‌مشی دولت»، موضوع اصل 134 قانون اساسی⁶، رئیس‌جمهور در آذرماه سال 1395 «منشور حقوق شهروندی» را که برخی مواد آن در گذشته مورد شناسایی قانون‌گذار قرار گرفته بودند و برخی دیگر از آن‌ها جزء برنامه‌های اجرایی پیش روی هیئت دولت بود را به منظور اجرا، ابلاغ کرد.

متخصصان به شکل سنتی، اهداف، محتوا، فعالیت‌های یادگیری فراگیران و روش‌های ارزشیابی را از عناصر اصلی برنامه درسی دانسته‌اند که از میان آن‌ها محتوا به‌عنوان مجموعه فعالیت‌ها و تجارب یادگیری از اهمیت بسزایی برخوردار است (حکیم‌زاده و همکاران، 1386: 17). نقش محتوای مکتوب که در کتاب‌های درسی کنونی ایران وجود دارد، در فرایند فراهم کردن امکانات و شرایط مناسب برای تغییرات مطلوب رفتاری و پرورش مهارت‌های لازم برای رویارویی فراگیران با جهانی که به‌شدت در

1. مصوب 1382/2/15 مجلس شورای اسلامی

2. مصوب 1383/1/20 رئیس قوه قضائیه

3. مصوب پانصد و چهل و ششمین جلسه مورخ 1383/6/31 شورای عالی انقلاب فرهنگی

4. مصوب 1395/2/20 مجلس شورای اسلامی

5. مصوب 1395/8/8 مجلس شورای اسلامی

6. اصل 134 قانون اساسی: ریاست هیئت وزیران با رئیس‌جمهور است که بر کار وزیران نظارت دارد و با اتخاذ تدابیر لازم به هماهنگی ساختن تصمیم‌های وزیران و هیئت دولت می‌پردازد و با همکاری وزیران، برنامه و خط‌مشی دولت را تعیین و قوانین را اجرا می‌کند. در موارد اختلاف نظر یا تداخل در وظایف قانونی دستگاه‌های دولتی در صورتی که نیاز به تفسیر یا تغییر قانون نداشته باشد، تصمیم هیئت وزیران که به پیشنهاد رئیس‌جمهور گرفته می‌شود، لازم‌الاجرا است. رئیس‌جمهور در برابر مجلس، مسئول اقدامات هیئت وزیران است.

حال پیچیده شدن است، بسیار حیاتی است؛ از این رو همسوسازی کتاب‌های درسی با توجه به مفاهیم مختلف، یکی از نیازهای مبرم نظام آموزشی به شمار می‌رود (یارمحمدیان، 1391: 52).

یکی از عناصر مهم برنامه درسی¹ که می‌تواند نقش سازنده‌ای در مسیر تربیت فراگیران داشته باشد، محتوا² است. محتوای برنامه درسی دربردارنده دانش‌ها (حقایق، تبیین‌ها، اصول، تعاریف)، مهارت‌ها و فرایندها (خواندن، نوشتن، حساب‌کردن، تفکر منطقی، تصمیم‌گیری، ایجاد ارتباط) و ارزش‌ها (خوب و بد، صحیح و غلط، زشت و زیبا) است (ملکی، 1394) که فراگیر ضمن آموزش یا در فرایند یاددهی - یادگیری در تعامل با آن قرار می‌گیرد (نوریان، 1389).

هر محتوایی برای ارائه به دیگران نیازمند ابزار و وسایلی است که اطلاعات و داده‌ها در آن‌ها نگهداری شده و منتقل می‌شوند. این ابزارها و وسایل، رسانه‌های آموزشی نامیده می‌شوند (ای.پی.ای³، 2008). یکی از پرکاربردترین و مهم‌ترین رسانه‌های آموزشی در نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف جهان، به‌ویژه نظام آموزش و پرورش ایران، کتاب درسی⁴ است که سند مکتوب و مدون تعلیم و تربیت به شمار می‌آید و فعالیت‌ها و تجارب یادگیرندگان، بر محور آن سازمان‌دهی می‌شود (دیباچی صابر و همکاران، 1389).

آل تباچ⁵ (1991) اعتقاد دارد کتاب‌های درسی همه‌روزه توسط معلمان و دانش‌آموزان استفاده می‌شوند و گاهی به‌عنوان تمام برنامه درسی، مورد تأکید معلمان قرار می‌گیرند. یونسکو (2005) در تعریف کتاب درسی می‌نویسد: کتاب درسی وسیله اصلی یادگیری است که برای دستیابی به مجموعه خاصی از نتایج آموزشی طراحی شده و از متن، تصویر یا متن و تصویر تشکیل شده است و به طور سنتی، مجموعه چاپی مجلدی است که آسان‌سازی توالی فعالیت‌های یادگیری را هدایت و راهنمایی می‌کند. دستیابی به اهداف پرورشی جامعه که به صورت اهداف آموزشی و در قالب کتاب‌های درسی و محتوای تعیین‌شده منعکس می‌شوند، آرمان هر نظام آموزشی است. اگر برنامه درسی و محتوای کتاب‌ها مربوط، هماهنگ و همسو با اهداف کلی و جزئی نظام نباشد، نمی‌توان نسبت به تحقق هدف‌های مورد انتظار امیدی داشت (رییس‌دانا، 1374).

1. Curriculum
2. Content
3. American Psychological Association
4. Textbook
5. Altbach

اطمینان از این تناسب، نیاز به بررسی و تحلیل محتوا^۱ دارد. شیوه تحلیل محتوا به عنوان برجسته‌ترین ابزار شناخته شده برای بررسی محتوای کتاب‌های درسی، در برنامه‌های درسی کاربرد بسیاری دارد. در این جهت، برنامه‌ریزان درسی با این پرسش اساسی سروکار دارند که در دستیابی به اهداف یادگیری باید چه موضوعاتی را گنجانید؟ سپس به این پرسش می‌پردازند که چگونه باید محتوایی را که برای یادگیری برگزیده شده است، سازمان‌دهی کرد و ارائه داد تا یادگیرندگان بتوانند آن را فرا گیرند و تجربه کنند. به عبارت دیگر، ابتدا به طور اخص به دانش و محتوا، و سپس به تدریس و تجربه‌های یادگیری می‌پردازند (جعفری هرندی، نصر و میرشاه جعفری، ۱۳۸۷). این تحلیل به دست‌اندرکاران و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند در هنگام تدوین، گزینش و انتخاب محتوای کتاب‌های درسی دقت بیشتری کنند تا ضمن آسان‌سازی یادگیری، زمینه پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را فراهم آورند. در حقیقت تحلیل محتوا کمک می‌کند مفاهیم، اصول، نگرش‌ها، باورها و تمامی اجزای مطرح شده در قالب درس‌های کتاب مورد بررسی علمی قرار گیرد و با هدف‌های برنامه درسی، مقایسه و ارزشیابی^۲ شود (بارمحمدیان، ۱۳۹۱: ۱۴۹؛ اورنشتاین و هانکینز^۳، ۱۹۹۳: ۲۱۰).

تمامی برنامه‌های درسی، صرف‌نظر از طرح یا الگوی تدوین دارای محتوا هستند، شیوه نگرش افراد به محتوا تحت تأثیر دیدگاه آن‌ها نسبت به دانش و واقعیت، یعنی تحت تأثیر دیدگاه‌های فلسفی آن‌ها قرار دارد. گروه‌هایی که طرح‌ریزی برنامه درسی بر عهده آن‌هاست، در مورد محتوا حق انتخاب دارند که تحت تأثیر آن‌ها در واقع با گزینه بیش از حد روبه‌رو هستند و محتوایی را برمی‌گزینند که برای فراگیران امکان یادگیری بیشتر را فراهم آورد. در حقیقت با این تفاسیر، محتوا خلاصه‌ای از حقایق، مفاهیم، تعمیم‌ها، اصول و نظریه‌های مشابه با دانش منظم است. محتوای برگزیده شده باید مسیر پرورش و خلاقیت آن‌ها را آسان‌تر کند (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۰).

با توجه به بررسی‌های انجام شده، پژوهشی را نیافتیم که موضوع آن بررسی آموزش مفاهیم حقوق شهروندی از طریق دروس عمومی مقطع کارشناسی باشد، اما پژوهش‌هایی با این موضوع، در مورد کتاب‌های درسی سایر مقاطع تحصیلی انجام شده است که خلاصه‌وار به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. در دیدگاه لطف‌آبادی (۱۳۸۵) در مقاله «آموزش شهروندی ملی و جهانی همراه با تحکیم هویت

1. Content Analysis
2. Evaluation
3. Ornestein & Hunkins

و نظام ارزشی دانش‌آموزان» آموزش و پرورش ایران اگر بخواهد هویت ملی و نظام ارزشی و مهارت‌های شهروندی کودکان و نوجوانان را تحکیم و اعتلا بخشد، باید آنان را برای زندگی در عصر جهانی شدن در قرن حاضر آماده کند.

هاشمی (1389) در پژوهش خود با موضوع «بررسی میزان استفاده از مفاهیم تربیت شهروندی در محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی از دیدگاه دبیران» معتقد است فراوانی به‌کارگیری واژه‌ها به‌تنهایی نمی‌تواند در نهادینه‌شدن مفاهیم در ذهن و حافظه مؤثر باشد، بلکه نوع بیان و شیوه ارائه مؤثرتر است تا اینکه صرفاً فراوانی کاربرد این مفاهیم مورد توجه قرار گیرد.

محمودی (1390) در پژوهش خود با موضوع «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی از منظر رویکرد آموزش شهروندی» چنین نتیجه می‌گیرد که آموزش شهروندی تنها به بعد شناختی محصور و محدود نیست و لازم است که دانش‌آموزان در بُعد مهارت‌های شهروندی و نگرشی نیز آموزش‌های عملی و کاربردی را هم در مدرسه و هم در دنیای واقعی ببینند. تکالیف کاربردی آموزش شهروندی شبیه تکلیف درسی برای تمرین عملی مفاهیم شهروندی مانند ارتباط، تفاهم، اعتراض و مخالفت، آن‌ها را از سنین کودکی و نوجوانی آماده رعایت اصول شهروندی در جامعه مدنی می‌کند تا برای کاربرد مفاهیمی چون دموکراسی در روابط خانوادگی، حضور در رویدادهای سیاسی، رأی‌دادن و غیره در جوانی و بزرگسالی آماده شوند.

حاضری و خلیلی (1393) در تحقیقی با عنوان «بررسی آموزش شهروندی در برنامه درسی آشکار نهاد آموزش رسمی ایران» به این نتیجه رسیده‌اند که آموزه‌های موجود در کتاب‌های درسی بیش از آنکه به آموزش، جامعه‌پذیری و درگیرکردن ذهن دانش‌آموز با مسائل مختلف و مورد نیاز پردازند، بیشتر بر تاریخچه‌ها، تعاریف و تقسیم‌بندی‌ها تأکید کرده‌اند و مطالب را در قالب‌های تکراری و کلیشه‌ای به دانش‌آموز انتقال می‌دهند.

قائدی، چهارباشلو و خوشنویسان (1393) در پژوهش «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی و هدیه‌های آسمان دوره آموزش ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های حقوق کودک» بر این باورند که بر اساس یافته‌های پژوهشی بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه حق زیست و رشد با ضریب 0/138 و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه رعایت منافع کودکان با ضریب صفر است. همچنین نتایج برحسب پایه‌ها نشان داد بیشترین ضریب اهمیت مربوط به پایه چهارم با ضریب

0/153 و کمترین ضریب اهمیت مربوط به پایه ششم با ضریب 0/051 است.

غیاثوند (1394) در پژوهشی با عنوان «آموزش شهروندی در مدارس شهر تهران؛ آثار و پیامدها (مطالعه تجربی اثربخشی طرح شهردار مدرسه)» به این نتیجه رسید که بازدهی و اثربخشی فعالیت‌های آموزش شهروندی در مدارس منوط به همکاری و همراهی نهادهای مرتبط با یکدیگر است. از نظر آیزنر¹ (1979) و ژيرو² (1992) مراکز آموزشی باید به پرورش و رشد نگرش‌ها، گرایش‌ها و مهارت‌های اخلاقی بپردازند تا نسل نو را قادر به ساخت جامعه‌ای بهتر کنند. مک دونالد³ (2002) خاطرنشان می‌کند در سال‌های اخیر، مقوله روحانیت و اخلاق در نظام‌های آموزشی به‌عنوان جنبه یا ویژگی اصلی انسان که با بهبود و سلامت فردی وی ارتباط معنوی دارد، بسیار مورد توجه قرار گرفته است.

البنیانی⁴ (2005) به بررسی محتوای ارائه‌شده از مسلمانان و اعراب در هجده کتاب درسی امریکا پرداخته است. بر اساس این پژوهش، 50 درصد کتاب‌های مورد بررسی به مسائل عادی اسلام اشاره داشته‌اند، 27/8 درصد کتاب‌ها دیدگاهی کاملاً منفی نسبت به اسلام داشته‌اند، و 22/2 درصد نکات مثبتی را از اسلام ارائه کرده‌اند. الخبیطی⁵ (2005) 23 کتاب درسی فلسطین اشغالی را تحلیل کرده است. 13 درصد کتاب‌های مورد بررسی، به مسائل عادی اسلام اشاره داشته‌اند، 4/3 درصد دارای نکات مثبتی از اسلام بوده‌اند و 82/6 درصد کتاب‌ها دیدگاهی کاملاً منفی به اسلام داشته‌اند. العقیلی⁶ (2005) در پژوهش دیگری 30 کتاب درسی کشور انگلیس را تحلیل کرده است. بر این اساس، 73 درصد مباحث کتاب‌های درسی در مورد مسائل معمولی آیین اسلام صحبت کرده‌اند، 17 درصد شامل مطالب مثبت درباره اسلام و 10 درصد دارای مباحث منفی بودند.

جرویس⁷ و توبیین⁸ در گزارش پژوهشی SAIC (2006) به این نتیجه رسیدند که در تمام کتاب‌های درسی ایران تأکید بر اسلام وجود دارد. در پژوهشی که مؤسسه CMIP (2007) با موضوع «کتاب‌های درسی ایران، محتوا و زمینه» انجام داد، نتیجه حاکی از توجه مستقیم و غیرمستقیم

1. Eisner
2. Giroux
3. Macdonald
4. Al- Banyan
5. Al- khabti
6. Al- Aqeeli
7. Groiss
8. Thoobian

کتاب‌های درسی ایران به ارائه تعالیم مذهب شیعه است (SATC).

در مجموع، با توجه به نقش و جایگاه کتاب‌های درسی در نظام آموزشی در قالب محصول برنامه درسی، کتاب‌های درسی مورد بررسی قرار گرفته‌اند تا تصویر مناسبی در اختیار سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان درسی قرار داده شود و نواقص و کمبودهای احتمالی کتاب‌های درسی مشخص شوند و با آموزش چنین مفاهیمی، این مهم در دانشجویان نهادینه شود. نظر به اهمیت آموزش در ترویج فرهنگ حقوق شهروندی و تأکید اسناد بین‌المللی بر آن و نیز از آنجاکه در منشور حقوق شهروندی مصوب سال 1395، توجه به مسئله آموزش و فرهنگ‌سازی به منظور ترویج گفتمان حقوق شهروندی یکی از محورهای اصلی مقدمه این منشور را به خود اختصاص داده است؛ از این رو و به منظور «گسترش مطالعات و بررسی‌های علمی و کاربردی به منظور شناسایی چالش‌ها و موانع فراروی تحقق حقوق شهروندی و یافتن راهکارهای عملی در نظام حقوقی ایران و انجام اقدامات اصلاحی و جبرانی»¹ پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای دروس عمومی (تاریخ اسلام) مقطع کارشناسی از نظر توجه به مفاهیم حقوق شهروندی انجام خواهد شد تا تصویر مناسبی را از وضعیت موجود منابع درسی و کاستی‌های آن پیش روی برنامه‌ریزان و مؤلفان دروس دانشگاهی قرار دهد.

2. روش پژوهش

پژوهش حاضر با روش توصیفی از نوع تحلیل محتوا² و با رویکرد کاربردی انجام شد. تحقیق توصیفی نوعی تحقیق کمی شامل توصیف دقیق پدیده‌های تربیتی است و با مشخص کردن پاسخ به پرسش «چه هست؟» سروکار دارد (دلور، 1394). تحلیل محتوا روش پژوهشی منظمی برای توصیف عینی و کمی محتوای کتاب‌ها و متون برنامه درسی و مقایسه پیام‌ها و ساختار محتوا با اهداف برنامه درسی معرفی شده است (یارمحمدیان، 1391). مقوله‌بندی و تعیین شاخص‌ها در این تحقیق با روش جعبه‌ای³ صورت گرفت. واحد ثبت⁴ مضمون بوده و روش شمارش نیز فراوانی بود. جامعه پژوهشی تحقیق حاضر شامل کتاب‌های دروس عمومی دوره کارشناسی (تاریخ اسلام) است که با سه عنوان «تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی»، «تاریخ تحلیلی صدر اسلام» و «تاریخ امامت در سطح

1. بند 6 وظایف دولت در زمینه اجرای منشور حقوق شهروندی، مندرج در بیانیه رییس‌جمهوری اسلامی ایران

2. Content Analysis

3. Procedure Parboil

4. Recoding Unit

دانشگاه» در حال تدریس است. نمونه پژوهش، شامل همان سه عنوان کتاب است که با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و به شیوه نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند. موضوع این کتاب‌ها به گونه‌ای است که انتظار می‌رود به موضوع پژوهش پرداخته باشند. در ضمن با توجه به ماهیت پژوهش و محدودیت جامعه، از نمونه‌گیری صرف‌نظر شده و کل جامعه برای نمونه در نظر گرفته شده است. ابزار گردآوری داده‌ها، فرم تحلیل محتوای کتاب‌های درسی محقق ساخته بوده که برای ساخت آن، پس از مطالعه و بررسی منابع نظری و سوابق پژوهشی موجود در این زمینه [از جمله: قانلی و همکاران (1393)، محمودی (1390)، هاشمی (1388)] فهرستی از عمده‌ترین مفاهیم حقوق شهروندی تهیه و در اختیار متخصصان برنامه‌ریزی درسی و حقوق شهروندی قرار گرفت و پس از چند مرحله بررسی و اصلاح، در نهایت، چهارچوب مفهومی در 9 محور (طبقه) و 82 مؤلفه در قالب جدول شماره 1 تدوین شد. اطلاعات مورد نظر، با استفاده از جدول‌های محقق ساخته، کدگذاری و طبقه‌بندی شده‌اند، و همه مفاهیم و مضامین مرتبط به حقوق شهروندی در طبقات نُه‌گانه جای گرفتند.

جدول شماره 1. چک‌لیست مؤلفه‌های حقوق شهروندی

مؤلفه‌ها	محورها
نظارت عمومی، آزادی، استقلال، حمایت سیاسی، تمامیت ارضی، سیاست خارجی شفاف و صلح‌طلبانه، مشارکت در تعیین سرنوشت، آزادی بیان، فعالیت آزادانه احزاب، حق تابعیت، حق اقامت، آزادی رفت‌وآمد	سیاسی
هویت فرهنگی، دسترسی به محصولات فرهنگی، مشارکت فرهنگی، ارتباطات بین‌فرهنگی، آزادی فعالیت‌های هنری، استفاده آسان و باکیفیت از فضای مجازی، انتخاب نوع پوشش	فرهنگی
عدالت، تسهیل ازدواج، امکانات ورزشی، امکانات تفریحی، ایمن‌سازی محیط زندگی، محیط زیست سالم، توسعه پایدار، حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد، تأمین اجتماعی، بیمه، مالکیت فکری، تشکیل خانواده، حریم خصوصی، کرامت انسانی، ارتقای سلامت شخصی، حقوق توان‌خواهان، حقوق سالمندان، حقوق زنان، حقوق کودکان، حقوق ایثارگران، آزادی اندیشه	اجتماعی
اقتصاد شفاف و رقابتی، تجارت الکترونیک، دسترسی به کالا، امنیت سرمایه‌گذاری، حق اشتغال، کار شایسته، منع اشتغال اجباری کودکان، اتحادیه‌های صنفی، حق مالکیت، حق مسکن، توسعه روستایی	اقتصادی
احترام به ارزش‌های دینی و مذهبی، تعالی معنوی	دینی
ارتقای توانمندی دفاعی کشور، آموزش دفاعی، امنیت، اقتدار ملی، امنیت سایبر، صلح، وحدت، امنیت جانی	امنیتی
ارتقای نظام حقوقی، تجدیدنظرخواهی از احکام محاکم، برخورداری از دادگاه عادلانه، اصل برائت،	قضایی

تحلیل دروس تاریخ اسلام مقطع کارشناسی از نظر توجه به مفاهیم حقوق شهروندی بر اساس تکنیک آتروپی شانون

مؤلفه‌ها	محورها
انتخاب وکیل، برگزاری علنی محاکمه‌ها، حقوق زندانیان	
دولت الکترونیک، قانون‌مداری، کارآمدی، پاسخگویی، شفافیت، حق دسترسی به اطلاعات، دسترسی به خدمات، امنیت شغلی	سازمانی
استقلال علمی، امنیت دانشجویان، آموزش رایگان، فعالیت‌های پژوهشی، حمایت‌های علمی، فرصت‌های برابر آموزشی	علمی

برای تعیین روایی^۱ ابزار از داوری تخصصی^۲ (روایی صوری و محتوایی) استفاده شد. برای تعیین پایایی^۳ نیز روش ویلیام اسکات^۴ (1390) به کار رفت. فرم تحلیل محتوا در اختیار پنج نفر از متخصصان قرار گرفت و ضریب توافق آن‌ها بر اساس داده‌های ذیل، 97 درصد به دست آمد:

$$C.R = \frac{\text{مقوله‌های مورد توافق}}{\text{کل مقوله‌ها}} \times 100$$

$$C.R = \frac{41+40+39+41+38}{205} \times 100 = 97$$

در این پژوهش از روش جدید آنتروپی شانون^۵ که برگرفته از تئوری سیستم‌هاست، استفاده شده است. در تئوری اطلاعات، آنتروپی شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که با یک توزیع احتمال بیان می‌شود. بر اساس این روش که به مدل جبرانی نیز مشهور است، محتوای کتاب مورد بررسی از نظر مؤلفه‌های حقوق شهروندی استخراج می‌شود. در ابتدا پیام برحسب مفاهیم در قالب فراوانی شمارش و در جدول ماتریس داده‌ها قرار گرفته و سپس مراحل سه‌گانه روش شانون به ترتیب انجام می‌شود.

مرحله نخست: فراوانی‌های جدول ماتریس داده‌ها از رابطه زیر به‌نجار می‌شود:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n)$$

1. Validity
2. Professional Judgment
3. Reliability
4. William Scott
5. Shannon

هنجارشده ماتریس فراوانی P ، فراوانی مقوله F ، شماره پاسخ گو d ، شماره مقوله j ، تعداد پاسخ گو m .
مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله از رابطه زیر محاسبه می شود و در ستون های مربوطه قرار می گیرد:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m [P_{ij} L_n P_{ij}] \quad (j = 1, 2, n) \quad k = \frac{1}{L_n m}$$

هنجارشده ماتریس $(P_j=1, 2, \dots, n)$ لگاریتم نپری = شماره پاسخ گو d ، شماره مقوله j ، تعداد پاسخ گو m .
مرحله سوم: ضریب اهمیت هر یک از مقوله ها از رابطه زیر محاسبه می شود و هر مقوله ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد، از درجه اهمیت بیشتری برخوردار است.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت = بار اطلاعاتی هر مقوله = E_j تعداد مقوله ها = n شماره مقوله j .
گفتنی است که در محاسبه E_j مقادیر P_{ij} که برابر صفر باشد به دلیل بروز خطا و جواب بی نهایت در محاسبات ریاضی با عدد بسیار کوچک $0/00001$ جایگزین شده است اما j شاخصی است که ضریب اهمیت هر مقوله را در یک پیام با توجه به شکل پاسخ گوها مشخص می کند. از سویی با توجه به بردار w ، مقوله های حاصل از پیام را نیز رتبه بندی می کنیم (آذر، 1380: 10-9).

3. یافته های پژوهش

نتایج پرسش نخست پژوهش: میزان توجه به مؤلفه های حقوق شهروندی در هریک از دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی چگونه است؟

جدول شماره 2. میزان و چگونگی توجه به مؤلفه های حقوق شهروندی در هریک از دروس تاریخ اسلام

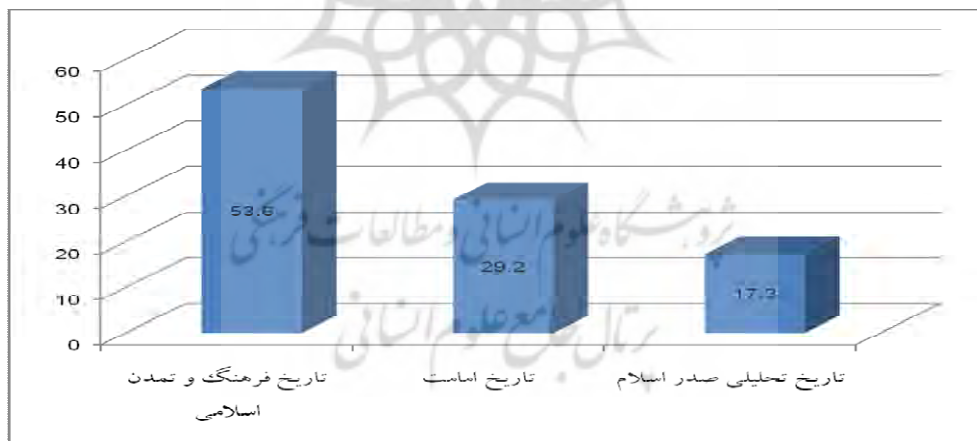
درصد	فراوانی	کتاب			مؤلفه های مفهومی
		تاریخ امامت	تاریخ تحلیلی صدر اسلام	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی	
16/7	115	42	13	60	سیاسی
7/8	54	7	10	37	فرهنگی
15/1	104	35	20	49	اجتماعی
5/1	35	8	10	17	اقتصادی
12/8	88	23	24	41	دینی

تحلیل دروس تاریخ اسلام مقطع کارشناسی از نظر توجه به مفاهیم حقوق شهروندی بر اساس تکنیک آتروپی شانون

درصد	فراوانی	کتاب			مؤلفه‌های مفهومی
		تاریخ امامت	تاریخ تحلیلی صدر اسلام	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی	
9/3	64	12	22	30	امنیتی
2/3	16	6	9	1	قضایی
11/6	80	23	4	53	سازمانی
19/3	133	45	7	81	علمی
100	689	201	119	369	فراوانی
---	100	29/2	17/3	53/6	درصد

بر اساس نتایج جدول شماره 2 و نمودار شماره 1، از مجموع 689 فراوانی مرتبط با مؤلفه‌های حقوق شهروندی، 369 فراوانی (53/6 درصد) در کتاب تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، 201 فراوانی (29/2 درصد) در کتاب تاریخ امامت و 119 فراوانی (17/3 درصد) در کتاب تاریخ تحلیلی صدر اسلام بوده است. همچنین بیشترین توجه به مؤلفه علمی با 19/3 درصد و کمترین توجه به مؤلفه قضایی با 2/3 درصد بوده است.

نمودار شماره 1. میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق شهروندی در هر یک از دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی

در جدول شماره 3 داده‌های بهنجار شده¹ آمده است.

1. بهنجار کردن داده‌ها بر اساس فرمول اول از فرایند آنتروپیشنون صورت پذیرفته است. طبق مرحله اول، اعداد به‌دست‌آمده را بر مجموع آن تقسیم می‌کنیم؛ بنابراین 60 بر 369، 37 بر 369، 49 بر 369 و غیره برابر می‌شود با اعدادی که در جدول بعد آمده است. سایر مراحل نیز توسط نرم‌افزار Matlab انجام شده است.

جدول شماره 3. داده‌های بهنجار شده هریک از دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی نسبت به مؤلفه‌های حقوق شهروندی

کتاب			مؤلفه‌های مفهومی
تاریخ امامت	تاریخ تحلیلی صدر اسلام	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی	
0/209	0/109	0/163	سیاسی
0/035	0/084	0/100	فرهنگی
0/174	0/168	0/133	اجتماعی
0/040	0/084	0/046	اقتصادی
0/114	0/202	0/111	دینی
0/060	0/185	0/081	امنیتی
0/030	0/076	0/003	قضایی
0/114	0/034	0/144	سازمانی
0/224	0/059	0/220	علمی

در جدول شماره 3، فراوانی هر خانه را بر مجموع فراوانی ستون آن تقسیم کرده‌ایم تا داده بهنجار آن خانه به دست آید. با این کار، هم نسبت هر سلول به ستونش محاسبه شد و هم به فهم مشترکی رسیده و می‌توان قضاوت درستی در مورد مقایسه‌ها داشت. هرچه عدد به یک نزدیک‌تر باشد، نشان می‌دهد فراوانی آن خانه بیشتر بوده است.

پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون، مقدار بار اطلاعاتی (EJ) هریک از مؤلفه‌ها به دست آمد که در جدول شماره 4 آورده شده است.

جدول شماره 4. بار اطلاعاتی هریک از دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی نسبت به مؤلفه‌های حقوق شهروندی

تاریخ امامت	تاریخ تحلیلی صدر اسلام	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی	ابعاد
0/902	0/942	0/916	بار اطلاعاتی (EJ)

داده‌های جدول شماره 4 حاکی از آن است که کتاب تاریخ تحلیلی صدر اسلام بیشترین بار اطلاعاتی را به خود اختصاص داده است و کتاب تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی و کتاب تاریخ امامت به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

تحلیل دروس تاریخ اسلام مقطع کارشناسی از نظر توجه به مفاهیم حقوق شهروندی بر اساس تکنیک آنتروپی شانون

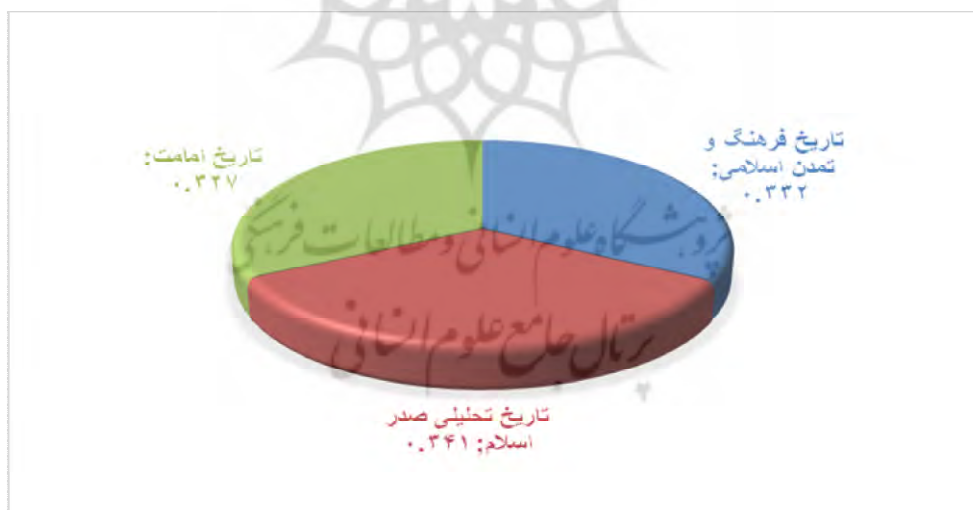
برای آگاهی از ضریب اهمیت مؤلفه‌ها، در سطح بالاتر دوباره پردازش انجام شد که داده‌های حاصل در جدول شماره 5 آمده است.

جدول شماره 5. ضریب اهمیت هریک از دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی نسبت به مؤلفه‌های حقوق شهروندی

ابعاد	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی	تاریخ تحلیلی صدر اسلام	تاریخ امامت
ضریب اهمیت (Wj)	0/332	0/341	0/327

نتایج جدول شماره 5 و نمودار شماره 2 نشان می‌دهد از بین کتاب‌های تاریخ، کتاب تاریخ تحلیلی صدر اسلام بیشترین ضریب اهمیت (0/341) را به خود اختصاص داده است و کتاب تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی (0/332) و کتاب تاریخ امامت (0/327) به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند؛ بنابراین مشخص است کتابی که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد، از درجه اهمیت بیشتری نیز برخوردار است.

نمودار شماره 2. ضریب اهمیت هریک از دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی نسبت به مؤلفه‌های حقوق شهروندی

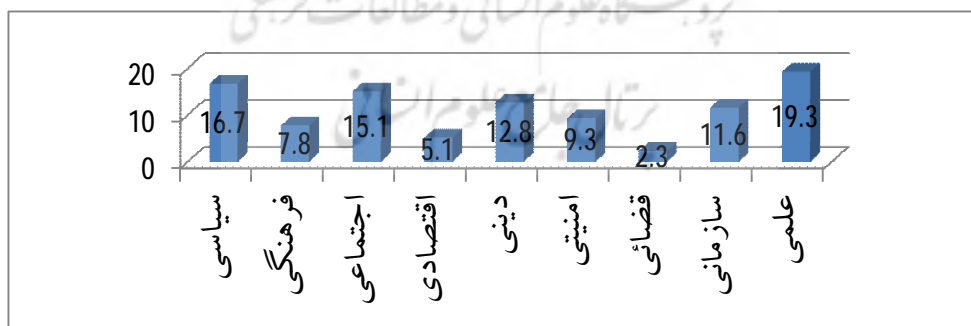
پرسش دوم: میزان توجه دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی به هریک از مؤلفه‌های حقوق شهروندی چگونه است؟

جدول شماره 6. میزان و چگونگی توجه دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی به هریک از مؤلفه‌های حقوق شهروندی

درصد	فراوانی	علمی	سازمانی	قضایی	امنیتی	دینی	اقتصادی	اجتماعی	فرهنگی	سیاسی	
53/6	369	81	53	1	30	41	17	49	37	60	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
17/3	119	7	4	9	22	24	10	20	10	13	تاریخ تحلیلی صدر اسلام
29/2	201	45	23	6	12	23	8	35	7	42	تاریخ امامت
100	689	133	80	16	64	88	35	104	54	115	فراوانی
	100	19/3	11/6	2/3	9/3	12/8	5/1	15/1	7/8	16/7	درصد

بر اساس نتایج جدول شماره 6 و نمودار شماره 3، از مجموع 689 فراوانی مرتبط با مؤلفه‌های حقوق شهروندی در کتاب‌های تاریخ اسلام دوره کارشناسی، مؤلفه سیاسی دارای 115 فراوانی (16/7 درصد)، مؤلفه فرهنگی 54 فراوانی (7/8 درصد)، مؤلفه اجتماعی 104 فراوانی (15/1 درصد)، مؤلفه اقتصادی 35 فراوانی (5/1 درصد)، مؤلفه دینی 88 فراوانی (12/8 درصد)، مؤلفه امنیتی 64 فراوانی (9/3 درصد)، مؤلفه قضایی 16 فراوانی (2/3 درصد)، مؤلفه سازمانی 80 فراوانی (11/6 درصد) و مؤلفه علمی 133 فراوانی (19/3 درصد) هستند؛ از این رو بیشترین توجه به مؤلفه علمی با 19/3 درصد و کمترین توجه به مؤلفه قضایی با 2/3 درصد است.

نمودار شماره 3. میزان توجه دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی به هریک از مؤلفه‌های حقوق شهروندی

در جدول شماره 7 داده‌های بهنجار شده¹ آمده است.

جدول شماره 7. داده‌های بهنجار شده هر یک از مؤلفه‌های حقوق شهروندی در دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی

مؤلفه									مؤلفه‌های مفهومی
سیاسی	فرهنگی	اجتماعی	اقتصادی	دینی	امنیتی	قضایی	سازمانی	علمی	
0/522	0/685	0/471	0/486	0/466	0/469	0/063	0/663	0/609	تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی
0/113	0/185	0/192	0/286	0/273	0/344	0/563	0/050	0/053	تاریخ تحلیلی صدر اسلام
0/365	0/130	0/337	0/229	0/261	0/188	0/375	0/288	0/338	تاریخ امامت

در جدول شماره 7، فراوانی هر خانه را بر مجموع فراوانی ستونش تقسیم کرده‌ایم تا داده بهنجار آن خانه به دست آید. با این کار، نسبت هر سلول به ستونش محاسبه شد و نیز به فهم مشترک دست یافتیم که با استفاده از آن می‌توان قضاوت درستی در مورد مقایسه‌ها داشت. هرچه عدد به یک نزدیک‌تر باشد، نشان می‌دهد فراوانی آن خانه بیشتر بوده است.

پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون، مقدار بار اطلاعاتی (EI) هر یک از مؤلفه‌ها به دست آمد که در جدول شماره 8 آورده شده است.

جدول شماره 8. بار اطلاعاتی هر یک از مؤلفه‌های حقوق شهروندی در دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی

مؤلفه‌ها	سیاسی	فرهنگی	اجتماعی	اقتصادی	دینی	امنیتی	قضایی	سازمانی	علمی
بار اطلاعاتی (EI)	0/868	0/761	0/945	0/952	0/966	0/943	0/787	0/711	0/750

داده‌های جدول شماره 8 حاکی از این است که مؤلفه دینی بیشترین بار اطلاعاتی را به خود اختصاص داده است. مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی، امنیتی، سیاسی، قضایی، فرهنگی، علمی و سازمانی در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

به منظور آگاهی از ضریب اهمیت مؤلفه‌ها، بار دیگر پردازش در سطح بالاتر انجام شد که داده‌های حاصل در جدول شماره 9 آمده است.

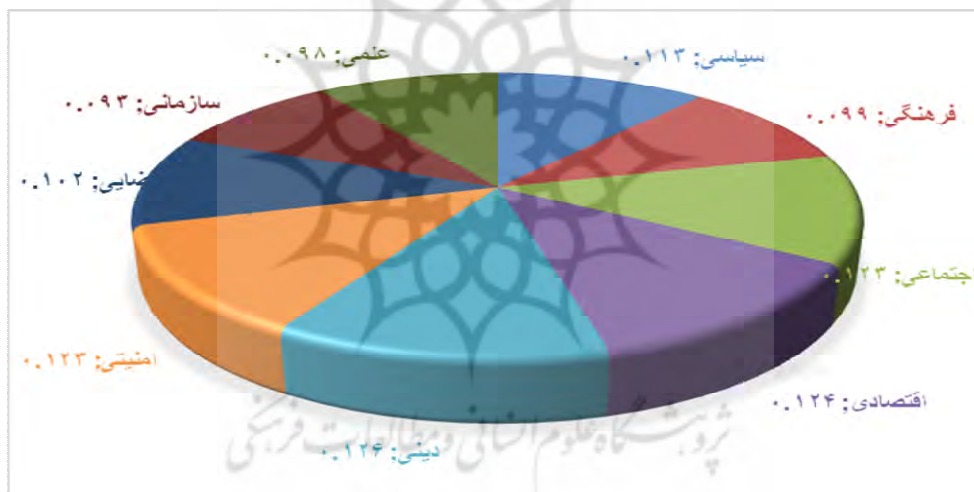
1. بهنجار کردن داده‌ها بر اساس فرمول اول از فرایند آنتروپیشنون صورت پذیرفته است. طبق مرحله اول، اعداد به دست آمده را بر مجموع آن تقسیم می‌کنیم؛ بنابراین 60 بر 369، 37 بر 369، 49 بر 369 و غیره برابر می‌شود با اعدادی که در جدول بعد آمده است. سایر مراحل نیز توسط نرم‌افزار Matlab انجام شده است.

جدول شماره 9. ضریب اهمیت هریک از مؤلفه‌های حقوق شهروندی در دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی

مؤلفه‌ها	سیاسی	فرهنگی	اجتماعی	اقتصادی	دینی	امنیتی	قضایی	سازمانی	علمی
ضریب اهمیت (WJ)	0/113	0/099	0/123	0/124	0/126	0/123	0/102	0/093	0/098

نتایج جدول شماره 9 و نمودار شماره 4 نشان می‌دهد از میان مؤلفه‌ها، مؤلفه دینی بیشترین ضریب اهمیت (0/126) را داراست و مؤلفه سازمانی کمترین ضریب اهمیت (0/093) را در اختیار دارد. مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی، امنیتی، سیاسی، قضایی، فرهنگی و علمی نیز در این بین قرار گرفته‌اند؛ بنابراین مشخص است مؤلفه‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد، از درجه اهمیت بیشتری برخوردار است.

نمودار شماره 4. ضریب اهمیت هریک از مؤلفه‌های حقوق شهروندی در دروس تاریخ اسلام دوره کارشناسی

بحث و نتیجه گیری

در دنیای کنونی برخلاف سده‌های گذشته، جمعیت غالب مردم در فضای شهری زندگی می‌کنند و نیازهای مختلف افراد از طریق تعامل با سایر اشخاص تأمین می‌شود. از آنجاکه با گسترش روابط بین افراد، برخورد و اختلاف میان حقوق اشخاص امری اجتناب‌ناپذیر است، لزوم قاعده‌مهندسی روابط به جهت جلوگیری از بروز هرج و مرج و نابسامانی‌ها، امری ضروری به نظر می‌رسد؛ یعنی قواعدی که توسط اندیشمندان حقوق در قالب حقوق شهروندی صورت‌بندی شده است، در نظام‌های

تحلیل دروس تاریخ اسلام مقطع کارشناسی از نظر توجه به مفاهیم حقوق شهروندی بر اساس تکنیک آتروپی شانون

حقوقی مختلف در سراسر جهان به سرعت مورد پذیرش قرار گرفته و در اسناد بین‌المللی نیز برای اجرای آن ضمانت اجرای حقوقی در نظر گرفته شده است.

گذشته از حمایت قانون‌گذار از حقوق شهروندان در مواجهه با یکدیگر و برخورد خرده‌هویت‌های درون جامعه، شهروندان به‌عنوان ارکان تشکیل‌دهنده جامعه سیاسی، برای دستیابی به هویت ملی از یک سو مکلف به عبور از هویت‌های ثانویه همچون مذهب، جنسیت، قومیت و غیره هستند و از دیگر سو به‌عنوان شهروند طیف وسیعی از حقوق اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و غیره را شامل می‌شوند؛ به عبارت بهتر اشخاص در جامعه سیاسی، هم صاحب حق‌اند و هم تکلیف. در این میان، از آنجاکه تلاش برای دستیابی به برخی از این حقوق مانند آزادی مطبوعات، آزادی اجتماعات و غیره موجب تزام حقوق افراد با افراد و افراد با حکومت می‌شود، دولت‌ها می‌کوشند با آموزش‌های همگانی و فرهنگ‌سازی در میان طبقات مختلف مردم، زمینه‌های اختلاف و بروز اغتشاش و ناامنی را از میان بردارند. گفتمان‌سازی حقوق شهروندی از طریق منابع آموزشی در مقاطع مختلف تحصیلی از جمله روش‌هایی است که دولت‌ها از آن استفاده می‌کنند که با عنوان آموزش شهروندی نیز از آن یاد می‌شود.

آنچه در این پژوهش مورد تأکید بود، لزوم توجه به مؤلفه‌های حقوق شهروندی در کتاب‌های درسی مرتبط با تاریخ اسلام در دانشگاه‌ها بود. در پاسخ به پرسش نخست مشخص شد از مجموع فراوانی 689 مؤلفه مورد بررسی در کتب مدنظر، توزیع آن در مؤلفه سیاسی 115 فراوانی، فرهنگی 54 فراوانی، اجتماعی 104 فراوانی، اقتصادی 35 فراوانی، دینی 88 فراوانی، امنیتی 64 فراوانی، قضایی 16 فراوانی، سازمانی 80 فراوانی و مؤلفه علمی 133 فراوانی است. همچنین بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه دینی (0/126) و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه سازمانی (0/093) بوده است. در پاسخ به پرسش دوم روشن شد میزان بار اطلاعات و ضریب اهمیت در کتاب تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی به ترتیب 0/332، 0/916، تاریخ تحلیلی صدر اسلام 0/341، 0/942 و تاریخ امامت 0/327، 0/902 بوده است.

نتایج پژوهش حاضر، نمایانگر فقدان توازن در میان فراوانی مؤلفه‌های حقوق شهروندی در کتاب‌های درسی مورد بررسی است، ریشه این امر را می‌توان در بی‌توجهی برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب به مسئله حقوق شهروندی جست‌وجو کرد. به نظر می‌رسد مؤلفان بدون داشتن یک نقشه

ذهنی منسجم و به اقتضای مباحث مطرح شده در کتاب، به این مسائل پرداخته‌اند؛ حال آنکه مفاهیم حقوق شهروندی به گونه‌ای در هم تنیده شده‌اند که فهم یکی بدون دیگری به‌درستی میسر نیست و نپرداختن متوازن به آن، زمینه‌ساز بروز تفاسیر ناصواب از آن‌ها می‌شود و امکان واکنش صحیح در مواقع گوناگون را از افراد سلب می‌کند.

علاوه بر مسئله توزیع نامتوازن منابع که به آن اشاره شد، در ادامه پیشنهادهایی به منظور رفع نواقص و کاستی‌های کتب مورد بررسی در این پژوهش ارائه می‌شود:

1. با توجه به جایگاه مهم و اساسی آموزش در ترویج و شناختن حقوق شهروندی در میان اقشار مختلف مردم و غنای متون اسلامی در این زمینه، می‌توان بخش مجزایی از کتاب‌های درسی مرتبط با تاریخ اسلام را به مسئله حقوق شهروندی اختصاص داد و یا حتی با تصویب سرفصل درسی مجزایی نسبت به بررسی حقوق شهروندی در منابع اسلامی اقدام کرد؛

2. با توجه به تخصصی بودن مفاهیم حقوق شهروندی و لزوم احاطه علمی اساتید دانشگاه‌ها در جنبه‌های گوناگون این مسئله، اهمیت آموزش اساتید دروس تاریخ اسلام به منظور بهره‌گیری از مفاهیم مطرح در کتاب‌های درسی و نیز استخراج این مفاهیم از سایر منابع اسلامی به منظور غنی‌سازی محتوای ارائه شده به دانشجویان، امری انکارناپذیر است؛

3. عمده مطالب مطرح شده در کتاب‌های درسی تاریخ اسلام، ناظر بر مفاهیم نظری حقوق شهروندی در اسلام است؛ حال آنکه در منابع اسلامی موارد گوناگونی از توجه و التزام عملی به مؤلفه‌های حقوق شهروندی مشهود است. از آنجاکه عمده نیاز روز جامعه ایرانی، الگوگیری عملی از مفاهیم اسلامی در راستای اجرای قوانین حمایتی از حقوق شهروندی است، اصلاح کتاب‌های درسی در راستای توجه بیشتر به این امر، ضروری به نظر می‌رسد؛

4. با توجه به اینکه شیوه آموزشی دروس دانشگاهی، استادمحور است و همین امر سبب کاهش شدید بازدهی اهداف آموزشی می‌شود، طرح‌ریزی شیوه‌ای برای تعامل بیشتر دانشجویان در مسائل درسی ضرورت می‌یابد؛

5. ترویج تفکر انتقادی و ایجاد بسترهای لازم برای بروز آن در میان دانشجویان از جمله راهکارهایی است که سبب تعامل بیشتر دانشجویان در مسائل شده و از مصادیق التزام عملی اسلام به مؤلفه‌های حقوق شهروندی نیز شناخته می‌شود.

فهرست منابع

- آذر، عادل (1380)، «بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا»، فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء(س)، شماره 37 و 38.
- احمدپور، ایوب (1387)، «درآمدی بر مبانی حقوق شهروندی در اسلام»، فصلنامه پژوهش‌های اسلامی، سال دوم، شماره سوم.
- اسکات، ویلیام (1390)، تئوری حسابداری مالی، ترجمه علی پارسائیان، تهران: انتشارات ترمه.
- انصاری، باقر (1392)، «حق کودک به آموزش در نظام بین‌المللی حقوق بشر»، فصلنامه حکومت اسلامی، سال دهم، شماره 36.
- جعفری هرندی، رضا؛ نصر، احمدرضا؛ میرشاه جعفری، ابراهیم (1387)، «تحلیل محتوا روشی پُرکاربرد در مطالعات علوم اجتماعی، رفتاری و انسانی، با تأکید بر تحلیل محتوای کتاب‌های درسی»، فصلنامه روش‌شناسی حوزه و دانشگاه، شماره 55.
- حاضری، علی‌محمد؛ خلیلی، علی (1393)، «بررسی آموزش شهروندی در برنامه درسی آشکار نهاد آموزش رسمی ایران»، فصلنامه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، دوره اول، شماره 3.
- حسینی فرد، سید مجتبی و همکاران (1391)، «بررسی تطبیقی نظام حکمرانی کوروش کبیر با اصول حکمرانی خوب»، فصلنامه راهبرد، سال پنجم، شماره هفتم.
- حکیم‌زاده، رضوان؛ کیامنش، علیرضا؛ عطاران، محمد (1386)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه درسی»، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، شماره 5.
- دلاور، علی (1394)، روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران: ویرایش.
- دیبايي صابر، محسن؛ جعفری ثانی، حسین؛ آیتی، محسن (1389)، «میزان درگیری برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی (پایه سوم و چهارم) با مهارت‌های سواد خواندن بر اساس مطالعه بین‌المللی پرلز»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره 36.
- رئیس‌دانا، فرخ‌لقا (1374)، «تحقیق و بررسی محتوای برنامه درسی ریاضی دوره راهنمایی»، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره 21.
- سلامتی، یعقوب و همکاران (1394)، «تکلیف بر رعایت حق آموزش در حقوق اسلامی و مقررات حقوق بشر»، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال هشتم، شماره 4.
- عباسی، محمود و همکاران (1395)، «تأملی بر جلوه‌های حقوق شهروندی در آموزه‌های قرآن و نهج‌البلاغه»، فصلنامه اخلاق زیستی، سال ششم، شماره بیست و یکم.
- غیاثوند، احمد (1394)، «آموزش شهروندی در مدارس شهر تهران؛ آثار و پیامدها (مطالعه تجربی اثربخشی طرح شهردار مدرسه)»، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره 23.
- فتحی واجارگاه، کوروش (1390)، اصول و مفاهیم برنامه‌ریزی درسی، تهران: بال.
- فصیحی، سیمین (1389)، «حقوق شهروندی در عریضه‌های زنان مشروطه (دوره دوم و سوم مجلس شورای ملی)»، فصلنامه تاریخ ایران، شماره 5.

فانندی، یحیی؛ چهارباشلو، حسین؛ خوشنویسان، فاطمه (1393)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی و هدیه‌های آسمان دوره آموزش ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های حقوق کودک، تفکر و کودک»، فصلنامه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال پنجم، شماره اول، بهار و تابستان 1393.

محمودی، محمدتقی (1390)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی از منظر نوع رویکرد آموزش شهروندی»، فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، شماره 28 و 29.

لطف‌آبادی، حسین (1385)، «آموزش شهروندی ملی و جهانی همراه با تحکیم هویت و نظام ارزشی دانش‌آموزان»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال پنجم، شماره 17.

ملکی، حسن (1394)، برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)، مشهد: پیام اندیشه.

موسوی الخیمینی، روح‌الله (1389)، صحیفه امام خمینی (ره)، جلد 17، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

نوربخش، امیرحسین (1390)، «حقوق عمومی در ایران باستان»، فصلنامه وکیل مدافع، سال اول، شماره 3 و 4.

نوریان، محمد (1389)، تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی ایران، تهران: انتشارات گویش نو.

نیری، هومن (1395)، نگاهی دوباره به انقلاب مشروطه، ایرانیان؛ از رعیت تا شهروند، نسخه الکترونیکی منتشرشده در سایت جام جم آنلاین به آدرس: <http://jjo.ir/ddKuBc> (آخرین بازدید: 13 بهمن 1396).

هاشمی، سید احمد (1389)، «بررسی میزان استفاده از مفاهیم تربیت شهروندی در محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی از دیدگاه دبیران»، فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار، سال چهارم، شماره 1.

یارمحمدیان، محمدحسین (1391)، اصول برنامه‌ریزی درسی، تهران: یادواره کتاب.

- Al- Aqeeli, Abdul Muhsin S. (2005), "Arab and Muslim Image in the public Education Textbooks of Britain (Study Summary)", *Educational Research*, Ministry of Education, Kingdom of Saudi Arabia, <http://www.Islam online.net/English/art culture>.
- Al- Banyan, Ahmed A. (2005), "Arab and Muslim Image in Public Education Textbooks of the United States", *Educational Research*, Ministry of Education, Kingdom of Saudi Arabia, <http://www.Islam online.net/English/ art culture>.
- Al- khabti, Ali, S. (2005), "Arab and Muslim Image in the public Education Textbooks of Israel (Summary of Study)", *Educational Research*, Ministry of Education, kingdom of Saudi Arabia, <http://www.Islam online.net/English/artculture>.
- Altabach, P. C. (1991), *Textbook in American society: Politics, and Pedagogy*, Albany, NY: state university of New York Press.
- American Psychological Association (APA) (2008), *media online Etymology Dictionary*, From Dictionary.com. website: <http://dictionaryrefrence.com>.
- Eisner, E, W, (1979), *The educational imagination: on the desing and evaluation of school programs*, Macmillan co. INC, New York.
- Giroux, H, A. (1992), *The emancipation of teaching*, 6th ed, Allyn and Bacon, Boston.
- Groiss, Arnin & Nethanel Toobian (Nahhid), (2006), "The Attitude to The other and to peace in Iraninan School Book and Teachers Guudes Downlo Center for Monitornig the Impact of peace", Study Downloadable from: <http://www.Edume.org>.
- Macdonald, J, J. (2002), *Spiritual Health in Older Men. Paper Presented, Interactive Seminar on Older Men and Community Building*.
- Ornestein, A. C .Hunkins, (1993). F. P, Curriculum:Foundations, principles, and issues. (Second Ed), Massachusetts, Allyn and Bacon.
- SATC (2007), "Iranian Textbooks: Content and Context", *Research Report*, www.fas.org/irp/dni/ose/iran text.
- UNESCO (2005), *A Comprehensive Strategy for Textbooks and learning Materials*, Paris: UNESCO.

